

А. І. Бутенко,
доктор економічних наук,
Н. Л. Шлафман,
доктор економічних наук,
О. В. Бондаренко,
аспірант, м. Одеса

ПОДОЛАННЯ АСИМЕТРІЇ В ПОДАТКОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

Попри всі проведені за останні роки реформи, в Україні досі не створена система оподаткування, яка б характеризувалася пільговим і доброзичливим до продуктивної діяльності оподаткуванням прибутків і доходів інвесторів і підприємців, розумно побудованою прогресивною системою оподаткування доходів громадян і зваженим (за ставками) і збалансованим (за корисністю – медичною і соціальною) оподаткуванням споживання.

Під *асиметрією* ми розуміємо поняття, що відображує існуюче в об'єктивному світі порушення порядку, рівноваги, відносної стійкості, пропорційності і домірності між окремими частинами цілого, пов'язане зі зміною, розвитком і організаційною перебудовою. Тобто для *податкової системи* – асиметрія це порушення основного класичного принципу її побудови, сформульованого ще у XVIII ст. Адамом Смітом у його відомій праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» – справедливості оподаткування, тобто рівного обов'язку всіх платити податки, але виходячи з реальної платоспроможності фіскально зобов'язаних осіб. При цьому проблема справедливості оподаткування безпосередньо пов'язувалася з питаннями рівності податкового тягаря (рівності при вилученні частини доходів) і перекладання податкових тягот. Адже на практиці абсолютна рівність неможлива, в першу чергу, в силу відмінностей у доходах і в майновому стані платників податків.

Дослідження світового досвіду побудови податкової системи свідчить про те, що для розвинених країн зараз властиво підтримувати загальний тягар податків на рівні 30-40% від обсягу ВВП. Країни, що мають підвищені темпи економічного розвитку, намагаються не переходити ліміту у 25%.

Згідно з останніми статистичними даними ОЕСР, частка податків у ВВП розвинених країн останніми роками падає і нині має найнижчий рівень з початку 1990-х років. У середньому по країнах ОЕСР, цей показник становив: у 2007 р. – 35,4%, у 2008 р. – 34,8 і в 2009 р. – 33,7% (а пік був у 2000 р. – 35,5%) [1]. Разом з тим, якщо взяти дані 2009 року, то «розкид» за цим показником між країнами залишається досить значним. На одному «плюсі» – Данія і Швеція, з показниками, відповідно,

48,2 і 46,4%. На іншому – Мексика, з показником податків до ВВП 17,5%, за нею йдуть Чилі – 18,2, потім США – 24,0 і Туреччина – 24,6%. Австрія, Бельгія, Фінляндія, Франція, Італія і Норвегія зберігають податковий тягар на рівні приблизно 40%.

Протягом двох років поспіль цей показник падав майже в половині країн ОЕСР, і протягом трьох років поспіль – в Канаді, Франції, Ісландії, Ірландії, Новій Зеландії, Норвегії та Великобританії. Якщо говорити про найбільш помітні зміни цього показника, то податковий тягар знизився більш ніж на 5% в період між 2007 і 2009 рр. в трьох країнах: Іспанія – з 37,3 до 30,7%; Ісландія – з 40,6 до 34,1% і Чилі – з 24 до 18,2%. За ними йдуть Греція, Ірландія, Нова Зеландія і США, податковий тягар в яких зменшився на 3-4% за той же період [2].

Підтвердженням викладеної тези слугують також дані аналітичної доповіді «Paying Taxes 2016» (спільна розробка аудиторської фірми «Price water house Coopers» і МБРР) [3]. У ньому, крім розрахунку показників частки податків у ВВП, даються також показники «податкової привабливості» і «простоти податкової системи». І на основі цих показників потім визначається індекс загального податкового тягаря («Total Tax Rate»). В Європі за цим індексом беззастережно лідирують Хорватія (20) і Люксембург (20,1). Україна ж (серед країн Центральної Азії та Східної Європи) займає передостаннє місце (52,2), при середньому рівні для цих країн 35,2.

Крім того, Україна знаходиться серед країн, що мають найвищий серед країн Центральної Азії та Східної Європи податок на працю – 43,1% від доходу.

Якщо ж подивитися на час, який в кожній із країн необхідно затратити для того, щоб розрахуватися з податками, то в Європі лідирують Сан-Маріно та Люксембург (52 та 55 годин на рік, відповідно). В Україні ж показник складає 350 годин, що майже в 1,5 рази більше, ніж середній рівень для цієї групи країн (247 годин).

У доповіді «Doing Business 2016» [4] Україна також, незважаючи на зростання загального рейтингу ведення бізнесу на 4 сходинки, за показником «Оподаткування» опустилась на одну сходинку (107 місце серед 189 країн).

Дослідження асиметрії податкової системи країни проводилось за трьома етапами процесу суспільного відтворення: асиметрія оподаткування на етапах організації виробництва, розподілу та споживання.

Асиметрія на етапі виробництва. На цьому етапі об'єктами оподаткування можуть виступати тільки фактори виробництва і застосування податків, орієнтованих на ці об'єкти оподаткування, економічно шкідливо. Застосовуючи податки на інвестиційні ресурси (фактично – на намір інвестувати капітали в даній країні) і податки на працю (фактично – фіскальне обмеження права на працю), держава шкодить розвитку виробництва в країні. Дійсно, ПДВ на придбані засоби виробництва і сировину, ПДВ на імпорт сучасних іноземних технологій, податок на активи (на майно, тільки прийняте на баланс, але яке ще не створило нової вартості), авансові платежі з податку на прибуток – всі ці заходи негативно впливають на вибір інвесторами країни своєї діяльності – і не тільки іноземних, але й національних, місцевих.

В Україні в 2015 р. обсяг надміру сплачених грошових зобов'язань платників податків, що можуть враховуватися у сплату податкових зобов'язань наступних податкових періодів або повертатися на розрахункові рахунки платників за їх зверненням, збільшився на 22,1% до 25453,3 млн грн, з яких 80,1% – надміру сплачений податок на прибуток підприємств [5].

Крім того, проект Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України» поданий Кабінетом Міністрів до Верховної Ради наприкінці вересня, в цілому прогресивний, але у ньому знов передбачається авансова сплата податку для громадян, що займаються індивідуальною діяльністю: «177.3. Фізична особа, яка взята на облік у контролюючих органах як така, що здійснює індивідуальну діяльність, сплачує фіксовану суму податку на доходи фізичних осіб шляхом здійснення авансового платежу за календарні періоди, що дорівнюють місяцю, кварталу, півроку, року (за вибором платника). Сплата фіксованої суми податку здійснюється не пізніше 20 числа (включно) місяця за наступні календарні періоди (місяць, квартал, півріччя, рік), в яких платник податку має намір здійснювати таку діяльність. ... Авансові платежі за календарні періоди, в яких *індивідуальна діяльність фактично не провадилась, поверненню не підлягають*».

На нашу думку, несправедливою є також норма про встановлення ставки оподаткування такої діяльності на рівні 10% від розміру мінімальної заробітної плати: «177.4. Податок на доходи фізичних осіб з доходів від індивідуальної діяльності сплачується у фіксованому розмірі, який становить 10 відсотків від розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного (податкового) року з

розрахунку на календарний місяць. З доходів, отриманих не від провадження індивідуальної діяльності, сплачується податок на доходи фізичних осіб у порядку та за ставками, встановленими для таких доходів цим розділом», адже для інших працюючих ставки ПДФО складають більше 18% від всього доходу.

Асиметрія на етапі обміну. Економічна діяльність на цьому етапі обкладається податком на додану вартість (ПДВ), який стягується на кожній стадії руху товару, зазвичай, за єдиною стандартною ставкою, але в платежі цього податку для кожного його платника передбачено «поглинання» тих сум цього податку, які «прийшли» до нього в цінах придбаних ним продуктів, частин, компонентів тощо, і до оплати в бюджет пред'являється тільки різниця між сумою податку «на оборот» даного платника і всіма «вхідними» сумами податку. В результаті всіх цих маніпуляцій, як передбачається в теорії, ПДВ перетворюється на «чистий податок» на кінцевого споживача (у нього немає «продажного обороту») і йому, відповідно, не на кого перекладати свої податкові платежі). Але це – в теорії. На практиці ж виникають різні обставини: певні операції можуть звільнитися від податку; крім єдиної стандартної ставки, часто застосовуються ще й знижені, пільгові ставки податку; особливе регулювання застосовується для експортно-імпортних операцій. Все це значно ускладнює адміністрування ПДВ, змушує підприємства вести диференційовану звітність з цього податку, висуває особливі вимоги до оформлення рахунків-фактур по всіх операціях підприємства тощо.

Держава, прагнучи полегшити малому бізнесу тягар податкового регулювання, звільняє малі підприємства, за певних умов, від оподаткування цим податком. Але, корисний ефект від цієї пільги отримують лише підприємства торгівлі та послуг, що надаються безпосередньо кінцевим споживачам, а для малих підприємств, зайнятих у виробничому секторі, вплив цієї пільги виявляється, швидше, навіть негативним. А справа в тому, що іншим підприємствам – їх партнерам стає невігідним розміщувати замовлення у малих підприємств, що діють на режимі звільнення від ПДВ: рахунки, що виставляються ними, йдуть без виділення ПДВ і, відповідно, вони не дають сум «вхідного» податку, які зменшують кінцеві платежі по ПДВ.

Розрахуємо загальний економічний ефект від застосування ПДВ. Оскільки ПДВ нараховується на будь-які угоди (обороты), то вже саме первинна сировина буде обходитися підприємцю на 20% дорожче. Фактично, ПДВ відразу починає діяти як податок на оборотний капітал. Так, цей податок – тимчасовий, і для торговельного підприємства, де оборот не перевищує одного місяця, ПДВ може виявитися майже непомітним (можна взяти кредит в банку і при рівні позичкового відсотка навіть в 15-20% по-

даткове обтяження оборотного капіталу буде не надто великим). Однак в сфері виробництва діловий цикл може складати і декілька місяців, в сільському господарстві – до року, в суднобудуванні може становити і півтора-два роки, в будівництві – 3 роки і більше. Таким чином, для підприємств важкої промисловості, машинобудування, продукція яких не завжди виготовляється на замовлення і, відповідно, навіть вже в готовому вигляді може досить довго чекати кінцевого покупця, ПДВ перетворюється на реальний і цілком відчутний тягар. Слід також врахувати, що ці підприємства можуть відчувати труднощі із залученням кредитів – і суми їм потрібні досить великі, і терміни більше звичайних, і незавершені будівлі (на відміну від готової продукції на складі) банки неохоче приймають в якості застави.

Тому можна зробити висновок, що ПДВ представляє реальний тягар для сфери виробництва, особливо для галузей з тривалим циклом виробництва, і для інвесторів в нові проекти в цих галузях ПДВ виступає в якості досить відчутного (з урахуванням його ставки) прямого податку на капітал. При наявності цього податку інвестор закладає його в розрахунки як фіксовану витрату (на відміну, наприклад, від податку на прибуток, який виникає тільки, якщо є прибуток; оскільки ж нові проекти далеко не відразу починають приносити значний прибуток, то витрата на цей податок в ТЕО проекту зазвичай представляється як умовна (необов'язкова). Відповідно, фінансовий ефект від застосування цього податку може спонукати інвестора або скоротити масштаби самого проекту, або обмежити цей проект тільки тією його частиною, яка передбачає застосування укороченого ділового циклу, або прийняти рішення взагалі про перенесення всього проекту в іншу країну. Для прикладу: інвестиції на душу населення в Україні склали: у 2012 р. – 1,114 тис. дол., у 2013 р. – 1,224, у 2014 р. – 1,213, а в 2015 р. – тільки 0,96 тис. дол. [6].

Таким чином, ПДВ не тільки безпосередньо «шкодить» зростанню виробництва, економічного розвитку взагалі, а й непрямим чином підриває фінансову базу інших податків, які «прив'язані» до кінцевих етапів відтворювального процесу: менше інвестицій у виробництво – менше буде отримано і доходів економічними агентами на наступних стадіях руху продукту, менше буде вироблено і готової продукції. Крім того, особливу перевагу на внутрішньому ринку отримують виробники з країн, що не застосовують ПДВ: їм, звичайно, доведеться сплатити ПДВ при ввезенні товарів, але такий платіж для них виникає тільки на етапі безпосередньо перед моментом їх реалізації (або може зовсім не виникнути – коли за умовами контракту цей платіж покладається на місцевого покупця (імпортера); і можливо також, що оплата товару пройшла в авансовому порядку, і вони отримують повну оплату угоди навіть до моменту сплати податку).

Для місцевих виробників ПДВ створює дуже серйозні стимули в плані нарощування експорту – через застосування особливого режиму «нульової ставки» податку. При цьому режимі експортер отримує негайне відшкодування всієї маси «вхідного» ПДВ тільки за фактом вивезення товару за кордон (навіть ще, може бути, і без його продажу – в разі, наприклад, коли поставка здійснюється на користь дочірньої фірми або агенту компанії-постачальника в іншій країні). Однак ця стимулююча роль ПДВ може створювати і негативні ефекти. Наприклад, як в Україні, коли провідне місце в експорті займають продукти з низькою часткою доданої вартості (зерно, насіння, тощо). Так, за статистичними даними, 36% експорту України у 2015 р. склали сировина, а в агроекспорті – майже 60% – сировина і тільки 20% – готові харчові продукти. При таких обставинах стимулювання експорту означає заохочення нееквівалентного (невигідного) товарного обміну із закордоном – обмін великої маси продукції з низьким коефіцієнтом відшкодування трудових витрат на меншу товарну масу з підвищеною оцінкою включається в ціну прибутковості для її виробників.

ПДВ також створює серйозний негативний ефект для інноваційної діяльності: витрати на інновації мають вельми тривалі терміни окупності; компенсація ПДВ, сплаченого при імпорті нового устаткування, затягується не тільки на період доставки й установки цього устаткування, але ще і в зв'язку з необхідністю особливої технічної сертифікації цього обладнання, яка повинна мати місце до початку його експлуатації (а ця сертифікація «в спеціальних умовах України» може займати до року і більше). Якщо врахувати передбачену по ПДВ компенсацію «вхідних сум податків» (нерідко, практично не зібраних і таких, що не надійшли до бюджету) експортерам, якими у нас є, в основному, сировинні галузі, то в українському варіанті податки, сплачені галузями промисловості, торгівлею і населенням, використовуються для виплати премій експортерам. Як приклад, можна навести ст. 197 Проекту Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України» поданий Кабінетом Міністрів до Верховної Ради наприкінці вересня:

«197.1. Звільняються від оподаткування операції з:

197.1.32. постачання, у тому числі операції з імпорту, відходів та брухту чорних і кольорових металів, а також паперу та картону для утилізації (макулатури та відходів) товарної позиції 4707 згідно з УКТ ЗЕД. Переліки таких відходів та брухту чорних і кольорових металів затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Операції з вивезення в митному режимі експорту товарів, зазначених у цьому підпункті, звільняються від оподаткування податком на додану вартість».

Поряд з цим, в Україні існує хронічна заборгованість з бюджетного відшкодування ПДВ грошовими коштами: на 01.01.2015 р. – 13,5 млрд грн, а на 01.01.2016 р. – 12,9 млрд грн, враховуючи, що запровадження системи електронного адміністрування ПДВ стало одним із чинників зростання в 2015 р. суми бюджетного відшкодування цього податку грошовими коштами в 1,6 рази.

Таким чином, податкові інструменти, що застосовуються в Україні на етапі обміну (формально аналогічні вживаним в розвинених країнах), фактично діють в сторону удушення саме виробничого сектора економіки. Це відбивається в міжнародних рейтингах України, зокрема в Індексі економічної волі, що складається щорічно спільно Інститутом економічної волі та можливостей і The Wall Street Journal. Рейтинг країн за економічною волею складається з п'яти блоків: вільна економіка; більшою мірою вільна економіка; помірно вільна економіка; більш не вільна, ніж вільна, економіка та подавлена економіка. В рейтингу країн світу за економічною волею 2016 р. Україна посіла 162 сходинку (з рангом 46,8) поміж Соломонових островів і Конго, серед країн з подавленою економікою [7].

Асиметрія на етапі розподілу.

І. В Україні є «податок на доходи фізичних осіб» (ПДФО), але функції прибуткового оподаткування він зовсім не здійснює. Дійсно, проблема з цим податком полягає в тому, що він фактично виключає з оподаткування тих громадян, які отримують реальні і високі «доходи», а також адміністративно абсолютно не пристосований для виконання своєї головної ролі – виявляти та залучати до оподаткування «доходи фізичних осіб».

По-перше, як відомо, вся система контролю в сфері прибуткового оподаткування в усіх розвинених країнах орієнтована на виявлення доходів, «не заявлених» платниками податків – тобто, не врахованих в зарплатних відомостях підприємств і не зазначених у податкових деклараціях громадян. При цьому особлива увага приділяється громадянам, які взагалі не подають податкові декларації. В Україні ж податковий контроль з ПДФО, навпаки, обмежується перевіркою тільки тих осіб, які подають звітність про свої доходи.

По-друге, одержувачі дійсно великих доходів не проводять їх через зарплатні відомості і не доповідають про них податковим органам у формі подання податкових декларацій, а використовують інші засоби і методи, які податковими органами не контролюються. В Україні дозволяється переводити в свою власність великі активи, об'єкти нерухомості, цілі підприємства, вивозити капітали за кордон, і все це – поза будь-якої уваги податкових органів (що абсолютно неймовірно в інших країнах – в США, наприклад, навіть квиток на літак не можна купити за готівку, а так зване «відмивання брудних грошей»

передбачає легалізацію готівки якраз шляхом проведення її через оподатковувані легальні комерційні підприємства). Більш того, в Україні усунуто застосування таких важливих контрольно-облікових податкових режимів, як податок на великі статки, податок на вивіз капіталу та інші, без яких в інших розвинених країнах взагалі неможливо уявити застосування прибуткового оподаткування.

По-третє, наш «податок на доходи» широко використовується проти виплат і розрахункових платежів, які зовсім не є доходами. Дійсно, ПДФО стягується з мізерних заробітків працівників бюджетних установ та підприємств, які часто навіть не досягають і розмірів справжнього прожиткового мінімуму. Але ці заробітки ніяк не можуть бути віднесені до «прибутків», за своєю економічною сутністю вони представляють часткове відшкодування витрат праці (компенсація на відновлення особливого товару, яким в процесі виробництва виступає «робоча сила»).

Таким чином, прибуткового податку в країні поки немає, є податок на фонд заробітної плати підприємств і в якості такого він виступає як елемент витрат підприємства, що збільшує собівартість виробленої ним продукції і сприяє інфляції.

Завдяки такій асиметрії оподаткування, за межею бідності проживає понад 80% українців (за даними Організації Об'єднаних Націй). Адже, за стандартами ООН, якщо людина витрачає на проживання та харчування менше 5 доларів на день, а на місяць – менше 150 доларів, вона живе за межею бідності. Інакше кажучи, межа бідності в Україні (за курсом НБУ) складає 3900 грн на місяць, тоді як мінімальна зарплата з 01.05.2016 р. складає 1450 грн, тобто українці, які її отримують втричі бідніші від межі бідності за критеріями ООН. При цьому з мінімальної зарплати (тобто тієї суми, на меншу від якої прожити неможливо!) ще вираховуються ПДФО та військовий збір, що призводить до ще більшої бідності. Це простежується по зменшенню споживання практично всіх основних продуктів харчування (крім молока і молочних продуктів): м'яса і м'ясопродуктів – на 10%, риби і рибопродуктів – на 33, фруктів, ягід, горіхів, винограду – на 16 і навіть картоплі – на 14% (табл. 1).

Крім того, згідно даним Укрстату, тільки 8,7% населення мають середньодушові еквівалентні загальні доходи на місяць більше 3720 грн (табл. 2), що менше межі бідності за критерієм ООН. Це свідчить про методологічну помилку статистичної звітності – неадекватне відображення диференціації населення України за доходами, адже 163000 зарплати Голови НБУ [8] також більше 3720 грн (у 43 рази). Отже, наявна асиметрія в оподаткуванні призводить до збідніння більшої частини населення, що тягне за собою скорочення внутрішнього ринку товарів і послуг.

Таблиця 1

**Споживання продуктів харчування в домогосподарствах
(без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя)**

Споживання продуктів харчування в домогосподарствах (у перерахунку в первинний продукт) у середньому за місяць у розрахунку на одну особу	2010	2011	2012	2013	2014 ¹	2015 ¹	Темп приросту 2015/2010
- м'ясо і м'ясопродукти, кг	5,1	5,1	5,0	5,1	4,9	4,6	0,9
- молоко і молочні продукти, кг	19,2	19,1	19,6	20,3	20,3	19,8	1,03
- яйця, шт.	20	20	20	20	20	19	0,95
- риба і рибопродукти, кг	1,8	1,7	1,7	1,8	1,6	1,2	0,67
- цукор, кг	3,0	3,2	3,1	3,0	3,0	2,8	0,93
- олія та інші рослинні жири, кг	1,8	1,8	1,8	1,7	1,7	1,6	0,89
- картопля, кг	7,7	7,9	7,8	7,1	6,9	6,6	0,86
- овочі та баштанні, кг	9,5	9,9	10,1	9,4	9,0	8,8	0,93
- фрукти, ягоди, горіхи, виноград, кг	3,7	3,7	3,7	4,1	3,7	3,1	0,84
- хліб і хлібні продукти, кг	9,3	9,2	9,1	9,0	9,0	8,5	0,91

¹ Без урахування частини зони проведення антитерористичної операції.

Таблиця 2

**Розподіл населення за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів¹
(без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим,
м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції)**

Рівень доходів	2010	2011	2012	2013	2014 ²	2015 ²
до 480,0	0,7	0,2	0,4	0,1	0,1	0,1
480,1–840,0	7,8	4,8	3,2	2,3	1,4	0,9
840,1–1200,0	25,9	18,8	12,6	9,1	7,9	4,8
1200,1–1560,0	27,2	26,7	23,8	21,2	19,2	11,3
1560,1–1920,0	16,5	20,0	21,2	21,9	23,1	18,2
1920,1–2280,0 ³	21,9	29,5	14,5	16,6	16,5	17,6
2280,1–2640,0	9,3	10,5	11,7	15,9
2640,1–3000,0	5,6	6,8	7,8	11,4
3000,1–3360,0	3,1	4,3	4,6	6,7
3360,1–3720,0	2,1	2,0	2,5	4,4
понад 3720,0	4,2	5,2	5,2	8,7

¹ Починаючи з 2011 р. при розрахунках середньодушових показників, а також диференціації населення (домогосподарств) за рівнем матеріального добробуту використовується шкала еквівалентності. Для забезпечення зіставності показників динамічних рядів був проведений перерахунок даних 2010 р. з урахуванням шкали еквівалентності.

² Без урахування зони проведення антитерористичної операції.

³ У 2010-2011 рр. – понад 1920 грн.

II. Податок з прибутку підприємств – зовсім не те, що податок на прибутки корпорацій (корпоративний податок), який існує в усіх розвинених країнах. У розвинених країнах податок на прибутки корпорацій (юридичних осіб) не розглядається бізнесом як серйозний обмежувач ділової активності. Ставка цього податку в усіх країнах складає близько 20-25%, але вона не відіграє особливої ролі, оскільки через механізми «прискореної (пільгової) амортизації» різного роду «податкових кредитів» під-

приємства можуть фінансувати свій розвиток практично без сплати податку. У результаті успішні підприємства, які мають можливість нарощувати продажі, можуть розвиватися фактично в режимі «самофінансування», без необхідності вдаватися до банківських кредитів або просити допомоги від держави. А держава в цих країнах переконалася, що реально допомагати розвитку економіки простіше і ефективніше, залишаючи гроші в успішних підприємств, а не гальмувати їх діяльність податками, з

яких потім виділяти субсидії на підтримку «на плаву» відстаючих і низько ефективних галузей економіки.

Таким чином, поняття «доходу» як «економічної вигоди» слід зробити «наскрізним» для всього податкового законодавства в цілому, а також відновити, за прикладом інших розвинених країн, в економічній теорії і фіскальній практиці поняття «суспільно необхідних витрат» праці і на конституційному рівні встановити заборону на їх обкладання будь-якими видами податків і зборів.

Проведені дослідження показали, що **для усунення асиметрії податкової системи** необхідно:

1. Грунтування розподілу основної маси податкового тягаря і визначення ставок окремих видів податків на принципах соціальної справедливості.

При *оподаткуванні майна* цей принцип виражається в застосуванні знижених податкових ставок або повного скасування податку щодо видів та складу майна, необхідних для забезпечення гідного проживання громадян, і в застосуванні підвищених податкових ставок щодо майна, використовуваного як предмети розкоші.

При *оподаткуванні доходів* цей принцип забезпечується за рахунок застосування так званої «подвійної прогресії» ставок прибуткових податків: за видами і за розмірами доходів. При цьому має встановлюватися наступна градація податкових ставок за видами доходів (в порядку їх підвищення):

- 1) доходи від власної праці (по найму і в порядку здійснення самостійної трудової діяльності);
- 2) доходи від підприємницької діяльності;
- 3) доходи від інвестицій і від надання прав користування промисловою (інтелектуальною) власністю;
- 4) випадкові доходи (без прикладання власної праці).

Доходи категорії «1»), що не перевищують меж прожиткового мінімуму домогосподарства, повинні звільнитися від будь-яких видів прямого оподаткування (включаючи соціальні податки). Відносно решти видів доходів має встановлюватися наступне співвідношення податкових ставок: 1): 2): 3): 4) як 1: 2: 3: 5 (тобто якщо дохід «1») оподатковується за ставкою в 10%, то дохід «4») – за ставкою в 50%). При оподаткуванні операцій (непрямі податки в сфері споживання громадян) цей принцип виражається в пільговому (зниженому) оподаткуванні товарів, продуктів і послуг, що входять до складу необхідного мінімуму споживання – основні продукти харчування, одяг, взуття, комунальні послуги, послуги транспорту і зв'язку.

2. Скасувати авансовий платіж податку на прибуток та доход осіб, що займаються підприємницькою діяльністю.

3. Оподаткування не повинно перешкоджати законному праву кожного громадянина самостійно,

своїми силами і засобами, в законному порядку, забезпечувати гідне проживання для себе і своєї родини. У разі застосування податкового режиму, який завдає прямої і непоправної шкоди здатності громадянина самостійно забезпечувати існування своє та своєї родини, цьому громадянину повинен бути наданий вибір або альтернативного (пільгового) податкового режиму, або можливість вибору іншої форми доступу до фінансованих за рахунок відповідного податку державної послуги або благ. У цьому контексті доцільно було б впровадити французький досвід оподаткування доходів фізичних осіб. До речі, така схема податкового стимулювання родини діє в багатьох європейських країнах.

У Франції прибутковим податком (*impôt sur le revenu*) (IR) оподатковується не кожна окрема фізична особа, а вся родина в цілому. Іноді це називають прибутковим податком з домогосподарства. Під родиною розуміються подружжя та їх діти, які не досягли 18 років, а також діти, які не перебувають у шлюбі і молодше 21 років, або діти-студенти віком до 25 років. Податкова база обчислюється для всієї родини як сукупний річний дохід всіх її членів за вирахуванням певних видів витрат, які не оподатковуються. Далі ця сумарна родинна податкова база ділиться на коефіцієнт розміру родини, і таким чином виходить оподатковувана частка одного члена родини, тобто середньодушовий дохід родини (QF – *Quotient Familial*), який і визначає величину ставки прибуткового податку для цієї родини [9].

Для сукупного доходу родини (QF) розраховується податок за ступеневою прогресивною шкалою – це розмір податкових відрахувань на одну частку родини. А далі розмір податкових відрахувань з однієї частки знову множиться на коефіцієнт розміру родини – отримують розмір податкових відрахувань на всю родину. При підрахунку коефіцієнта розміру родини складаються вагові коефіцієнти всіх її членів. Дорослі (самотні або подружжя з офіційно зареєстрованим шлюбом) – кожен по 1, перший і другий неповнолітні діти (що живуть з обома батьками) – по 0,5, третій і наступні неповнолітні діти (що живуть з обома батьками) – кожен по 1. При розлученні або смерті одного з батьків вага дитини в підрахунку сімейного коефіцієнта збільшується. Якщо це просто самотній холостяк або незаміжня жінка без дітей, то коефіцієнт розміру родини – 1; для родини з подружжя без неповнолітніх дітей коефіцієнт розміру – 2; для родини з подружжя з однією неповнолітньою дитиною коефіцієнт розміру – 2,5; для родини з подружжя з двома неповнолітніми дітьми коефіцієнт розміру – 3; для родини з подружжя з трьома неповнолітніми дітьми коефіцієнт розміру – 4; для вдови / вдівця з однією неповнолітньою дитиною коефіцієнт розміру – 2,5; для вдови / вдівця з двома неповнолітніми дітьми коефіцієнт розміру – 3; для вдови / вдівця з трьома не-

повнолітніми дітьми коефіцієнт розміру – 4; для одного розведеного батька (який не живе в цивільному шлюбі) з однією неповнолітньою дитиною коефіцієнт розміру – 2; для одного розведеного батька (який не живе в цивільному шлюбі) з двома неповнолітніми дітьми коефіцієнт розміру – 2,5; для одного розведеного батька (який не живе в цивільному шлюбі) з трьома неповнолітніми дітьми коефіцієнт розміру – 3,5; тощо.

Разом холостяки платять у Франції податків в середньому більше, одружені в середньому менше (оскільки дружини або не працюють, або мають зарплату нижче чоловіка, тобто середньоарифметичний дохід QF буде менше), а одружені з дітьми платять податків ще менше (чим більше дітей, тим менше податків).

У Франції шкала податкових ставок прибуткового податку (IR) не плоска, а прогресивна. Чим вище дохід, тим вище ставка податку. При цьому шкала податків переглядається і затверджується парламентом Франції щороку (залежно від рівня інфляції, бюджету та економічної ситуації в країні). Ось, наприклад шкала прибуткового податку для фізичних осіб у Франції в 2013 р.: QF до 5 963 євро на рік: податок 0 QF; від 5 963 до 11 896 євро на рік: податкова ставка 5,5 QF; від 11 897 до 26 420 євро на рік: податкова ставка 14% QF; від 26 421 до 70 830 євро на рік: податкова ставка 30% QF; від 70 831 до 150 000 євро на рік: податкова ставка 41% QF; від 150 001 до 1 000 000 євро на рік: податкова ставка 45% QF; понад 1 000 000 євро на рік: податкова ставка 75% QF [9].

4. При оподаткуванні експорту найвищі ставки мають застосовуватися відносно цінних продуктів землі і природи, вивезення яких означає чисте зменшення національного багатства країни. За зниженими (пільговими) ставками має оподатковуватися вивезення товарів, виготовлених з відтворювальної сировини та з підвищеною національною часткою даної вартості.

При оподаткуванні імпорту підвищені податкові ставки мають застосовуватися щодо товарів, які загрожують підтримці економічної та продовольчої безпеки країни, і пільгові (знижені) ставки оподаткування – щодо необхідних товарів масового споживання, що не виробляються в країні.

5. Неприпустимо застосування податків, окремих податкових режимів або методів податкового регулювання, що гальмують економічне зростання або створюють бар'єри для вкладень в розвиток економічної інфраструктури або в зростання національного виробництва. Для забезпечення цих цілей структура і розміри оподаткування повинні бути влаштовані таким чином, щоб:

– вивільнити від оподаткування повну суму витрат на відтворення національної робочої сили;

– забезпечувати максимально пільговий (до повного скасування податку) режим оподаткування для капіталів, що застосовуються у виробничому секторі (і особливо, в сфері обробної промисловості та в секторі високих технологій);

– надавати пільгові податкові режими для інноваційної діяльності і для осіб, що інвестують свої капітали в галузі матеріального виробництва.

6. Ввести податок на міжнародні фінансові операції (запропонований нобелівським лауреатом Джеймсом Тобіном у 1972 р., тому часто зветься «податком Тобіна»). Об'єктом оподаткування цим податком є міжбанківські фінансові (спекулятивні) операції; платежі за поставки товарів і послуг цим податком не повинні обкладатися.

При цьому враховується, що всі ці операції не є необхідними з погляду забезпечення світового зовнішньоторговельного обороту і підтримання зовнішньоекономічної діяльності галузей реального сектора економіки.

ЄС намагається застосувати на практиці ідею про транснаціональне фінансове оподаткування. 14 лютого 2013 р. Єврокомісія прийняла пропозицію про введення податку на фінансові операції та директиву Ради Європи про введення загальної системи Податку на фінансові операції (ПФО), від початку запропоновану у вересні 2011 р. на основі запиту 11 країн-учасниць Євросоюзу (Бельгія, Німеччина, Естонія, Греція, Іспанія, Франція, Італія, Австрія, Португалія, Словенія і Словаччина). Запропонована директива передбачає зміцнення співпраці в області ПФО відповідно до дозволу Ради Європи від 22 січня 2013 р., наступного за схваленням Європарламенту від 12 грудня 2012 р.

Головні цілі запровадження цього податку в ЄС:

– гармонізація законодавства про непряме оподаткування фінансових операцій, що гарантує ефективну роботу внутрішніх ринків фінансових активів і здорове конкурентне середовище для фінансових інструментів, гравців і біржових майданчиків по всьому Євросоюзу;

– створення *справедливого податкового середовища* для всіх секторів економіки;

– створення відповідних бар'єрів для операцій, які погіршують ефективність фінансових ринків, тим самим забезпечивши необхідні заходи контролю і регулювання з метою уникнення майбутніх криз.

ПФО обкладаються активи, які обертаються на ринках капіталу, грошових ринках (виключаючи за себе платежу), акції або зобов'язання за колективним інвестуванням, включаючи інвестиційні фонди стандарту UCITS (Undertakings Collective Investment in Transferable Securities) і альтернативні інвестиційні фонди (AIF), а також деривативні контракти. Більш того, податок покриває не тільки торговельні

операції на таких організованих ринкових майданчиках, як регульовані ринки, багатосторонні торговельні системи або фірми, які систематично здійснюють виконання клієнтських наказів (systematic internalizer), але й інші види операцій, включаючи операції на позабіржових ринках [10]. Оподаткуванню не підлягають операції на первинному ринку з такими цінними паперами ринку капіталу, як акції та інші пайові цінні папери, а також боргові зобов'язання. Касові угоди з валютами не підлягають оподаткуванню. Угоди з активами, призначені для дрібних інвесторів, не підлягають оподаткуванню, як і більшість фінансових операцій, здійснюваних простими громадянами.

Ставка ПФО в ЄС на операції з акціями та облигаціями складе 0,1%, а на операції з цінними паперами другого рівня (деривативами) – 0,01%. Очікувані надходження від введення податку на фінансові операції в усьому ЄС – 57 млрд євро на рік, в одній Німеччині передбачається зібрати понад 11 млрд євро [11].

Впровадження запропонованих рекомендацій дозволить забезпечити подолання асиметрії в податковому навантаженні суб'єктів підприємницької діяльності та економічне зростання в Україні.

Література

1. **OECD** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.oecd.org/eco/surveys/uk.
2. **Tax Administration in OECD and Selected Non-OECD Countries: Comparative Information Series, Forum on Tax Administration, 2009.**
3. **Paying Taxes 2016** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/~media/GIAWB/Doing%20Business/Documents/Special-Reports/Paying-Taxes-2016.pdf>.
4. **Doing Business 2016. Measuring Regulatory Quality and Efficiency** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://russian.doingbusiness.org/~media/GIAWB/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/D16-Full-Report.pdf>.
5. **Висновки** щодо виконання Закону про державний бюджет України на 2015 рік: затверджено рішенням Рахункової палати України від 11.04.2016 р. № 6-1. – Київ, 2016. – 46 с.
6. **Чому бідні? Бо дурні.** Краткий анализ факторов, влияющих на благосостояние населения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://businessviews.com.ua/ru/economy/id/chomu-bidni-bo-durni-kratkij-analiz-faktorov-vlijajuschih-na-blagosostojanie-nasele-nija-890/>.
7. **2016 Index of Economic Freedom.** – 2016 by The Heritage Foundation and Dow Jones & Company, Inc. – 488 p.
8. **Українська правда.** Новини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2016/06/22/7112535/>.
9. Про подоходный налог для физлиц во Франции [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvgolubev.blogspot.com/2012/12/french-tax.html>.
10. Налог Тобина: за и против [Електронний ресурс].

– Режим доступу: <http://www.webeconomy.ru/index.php?page=cat&newsid=1761&type=news>.

11. Налог Тобина как инструмент борьбы с валютными спекуляциями финансового рынка ЕС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dan-ua.com/publications/publication/95-Nalog-Tobina-kak-instrument-borby-s-valyutnymi-spekulyაციями-finansovogo-rynka-ES>.

Бутенко А. І., Шлафман Н. Л., Бондаренко О. В. Подолання асиметрії в податковій системі України

У статті визначено поняття асиметрії податкової системи як порушення основного класичного принципу її побудови, сформульованого Адамом Смітом, – справедливості оподаткування, тобто рівного обов'язку всіх платити податки, але виходячи з реальної платоспроможності фіскально зобов'язаних осіб. Виявлено асиметрії податкової системи країни на трьох етапах процесу суспільного відтворення: організації виробництва, розподілу і споживання. Визначено, що існуючі асиметрії в оподаткуванні призводять до зубожіння більшої частини населення, що тягне за собою скорочення внутрішнього ринку товарів і послуг. Доведено, що для усунення асиметрії податкової системи необхідно засновувати розподіл основної маси податкового тягаря і визначення ставок окремих видів податків на принципі соціальної справедливості. При оподаткуванні майна цей принцип виражається в застосуванні знижених податкових ставок або повного скасування податку за видами і складом майна, необхідних для забезпечення гідного проживання громадян, і в застосуванні підвищених податкових ставок щодо майна, використовуваного як предмети розкоші. При оподаткуванні доходів цей принцип забезпечується за рахунок застосування так званої «подвійної прогресії» ставок прибуткових податків: за видами і за розмірами доходів. Крім того, доведено, що оподаткування не повинно перешкоджати законному праву кожного громадянина самостійно, своїми силами і засобами, в законному порядку, забезпечувати гідне проживання для себе і своєї родини. У разі застосування податкового режиму, який завдає прямої і непоправної шкоди здатності громадянина самостійно забезпечувати існування своє і своєї родини, цьому громадянину повинен бути наданий вибір або альтернативного (пільгового) податкового режиму, або можливість вибору іншої форми доступу до фінансованих за рахунок відповідного податку адміністративної послуги або благ. У цьому контексті доцільно було б запровадити французький досвід оподаткування доходів фізичних осіб, з урахуванням схеми податкового стимулювання родини, яка діє в багатьох європейських країнах.

Ключові слова: асиметрія, податкова система, етапи відтворювального процесу, податковий режим, принцип соціальної справедливості.

Бутенко А. І., Шлафман Н. Л., Бондаренко Е. В. Преодоление асимметрии в налоговой системе Украины

В статье определено понятие асимметрии налоговой системы как нарушение основного классического принципа ее построения, сформулированного Адамом Смитом, – справедливости налогообложения, то есть равной обязанности всех платить налоги, но исходя из реальной платежеспособности фискально обязанных лиц. Выявлены асимметрии налоговой системы страны на трех этапах процесса общественного воспроизводства: организации производства, распределения и потребления. Определено, что существующие асимметрии в налогообложении приводят к обнищанию большей части населения, что влечет за собой сокращение внутреннего рынка товаров и услуг. Доказано, что для устранения асимметрии налоговой системы необходимо основывать распределение основной массы налогового бремени и определение ставок отдельных видов налогов на принципе социальной справедливости. При налогообложении имущества этот принцип выражается в применении пониженных налоговых ставок или полной отмены налога по видам и составу имущества, необходимых для обеспечения достойного проживания граждан, и в применении повышенных налоговых ставок в отношении имущества, используемого как предметы роскоши. При налогообложении доходов этот принцип обеспечивается за счет применения так называемой «двойной прогрессии» ставок подоходных налогов: по видам и по размерам доходов. Кроме того, доказано, что налогообложение не должно препятствовать законному праву каждого гражданина самостоятельно, своими силами и средствами, в законном порядке, обеспечивать достойное проживание для себя и своей семьи. В случае применения налогового режима, который наносит прямой и непоправимый ущерб способности гражданина самостоятельно обеспечивать существование свое и своей семьи, этому гражданину должен быть предоставлен выбор или альтернативного (льготного) налогового режима, или возможность выбора другой формы доступа к финансируемым за счет соответствующего налога государственной услуги или благ. В этом контексте целесо-

образно было бы внедрить французский опыт налогообложения доходов физических лиц, с учетом схемы налогового стимулирования семьи, которая действует во многих европейских странах.

Ключевые слова: асимметрия, налоговая система, этапы воспроизводственного процесса, налоговый режим, принцип социальной справедливости.

Butenko A., Shlafman N., Bondarenko O. Overcoming asymmetries in the tax system of Ukraine

The article defines the concept of asymmetry of the tax system as a violation of the basic principle of the classic of its construction, formulated by Adam Smith, - fairness of taxation, that is equal to the duty of all to pay taxes, but on the basis of real capacity to pay fiscally obliged persons. Revealed asymmetry of the country's tax system in three stages in the process of social reproduction: the organization of production, distribution and consumption. It was determined that the existing asymmetry in taxation lead to the impoverishment of the majority of the population, which entails a reduction of the internal market for goods and services. It is proved that to eliminate the asymmetry of the tax system should be based distribution of the bulk of the tax burden and the determination of rates of certain types of taxes on the principle of social justice. Taxation of property, this principle is expressed in the application of lower tax rates or complete abolition of the tax on the type and composition of the assets required to provide a decent living of citizens, and in the application of higher tax rates in respect of property used as a luxury. When tax revenues this principle is ensured by the use of so-called "double progression" income tax rates: by type and size of income. In addition, it is proved that taxation should not prevent legitimate right of every citizen of their own, and their own means, legally, to provide a decent living for themselves and their families. In the case of the tax regime, which causes direct and irreparable damage to a citizen's ability to independently provide the existence of their own and their family, the citizen must be given a choice or alternative (preferential) tax regime, or a choice of other forms of access to funded by the relevant tax state service or benefits. In this context, it would be expedient to introduce the French experience of the personal income tax, subject to the scheme of the tax incentives of the family, which operates in many European countries.

Keywords: asymmetry, the tax system, the steps of the reproduction process, the tax regime, the principle of social justice.

Стаття надійшла до редакції 16.09.2016

Прийнято до друку 21.09.2016